

УДК 37. 017.4

Т.Є. Федорченко, м. Київ

АКТИВНІ МЕТОДИ КОРЕКЦІЙНОГО ВПЛИВУ В РОБОТІ З ВАЖКОВИХОВУВАНИМИ ПІДЛІТКАМИ

Стаття містить методiku впровадження активних форм і методів корекційного впливу в роботі з важковиховуваними підлітками (психотерапія, ігрові методи в роботі з учнями, батьками і вчителями тощо).

Ключові слова: важковиховувані підлітки, корекційний вплив, активні методи.

Останнім часом стає очевиднішим, що нерідко наші традиційні методи впливу на дітей, особливо важких, виявляються малоефективними. Зростання підліткової злочинності, пияцтва, наркоманії, зростання кількості дітей з акцентуаціями характеру – все це та багато іншого вимагає пошуків більш ефективних методів корекційного впливу.

Одним з таких методів у нашому дослідженні стала педагогічна психотерапія. У нашій країні дитяча психотерапія робить лише перші кроки, оскільки в силу конкретно-історичних причин її розвиток штучно стримувався. Талановитий вчений, лікар-психіатр М. Буянов у своїй книзі виклав основи загальної і приватної психотерапії стосовно лікування дітей і підлітків з різними психоневрологічними розладами.

Психотерапія вивчає можливості специфічних впливів на людей. Це комплекс заходів, спрямованих на усунення хворобливих порушень в організмі шляхом інформаційного впливу на нього безпосередньо через психіку.

Як визначає сама медицина, психотерапія не може бути повністю віднесена до медицини. Багато дослідників з різних країн вказують, що психотерапією можуть займатися не лише лікарі, а й представники немедичних спеціальностей (психологи, педагоги та ін.). Немає сумнівів, що педагогічна психотерапія вкрай необхідна для роботи з сучасними підлітками, а особливо з важковиховуваними, дітьми ризику. Цей метод дає незаперечні позитивні результати [2; 3].

Важковиховувані підлітки потребують посилення виховання правильних етичних уявлень, стійкої соціалізації, вироблення соціально позитивної і ефективно насиченої домінанти, мобілізації своїх особистих ресурсів, уміння контролювати себе, долати байдужість до соціального життя. Тому педагогічна психотерапія, як ніколи, повинна бути вихователем, що активізує правильну соціалізацію особистості. Та й будь-якому підлітку, старшокласнику педагогічна психотерапія стане в пригоді у самовизначенні, самоорганізації, самореалізації і самореабілітації, у подоланні життєвих труднощів і перешкод, у досягненні поставленої мети.

Психотерапія – це той помічник, вчитель, порадник, який допоможе підказати, як вести себе в скрутних ситуаціях у світі образ, сварок, нерозуміння, злоби, жорстокості, щоб з найменшими втратами для власного здоров'я вийти з конфліктної ситуації, тяжких переживань, позбавитися шкідливих звичок тощо.

Педагогічна психотерапія – це насамперед соціальна галузь діяльності. Педагог-психотерапевт передусім має бути громадянином, гуманним і чуйним, і допомагати людям своїм серцем, своєю совістю, своєю волею.

Власне, методом педагогічної психотерапії має володіти кожен вчитель. У такому разі йому буде значно легше гармонізувати характер дитини, надати їй допомогу, налагодити стосунки з сім'єю, колегами.

Найперше завдання педагогічної психотерапії – допомогти дитині, підліткові впоратися з головним соціальним завданням – навчанням. Це особливо необхідно, коли порушується шкільна адаптація (втрата почуття впевненості через невстигання в навчанні, поява почуття страху під час виклику до дошки, підвищена сором'язливість у колі однолітків та ін.).

У педагогічній психотерапії немає шаблонів і немає догм. Лише особистісна інтуїція і професійна мудрість педагога підкажуть необхідний прийом. Педагогічна психотерапія – це деякою мірою мистецтво. І, як будь-яке мистецтво, відіграє велику гуманістичну, етичну роль, намагаючись виховати в учнів добрі почуття, розуміння цінності життя, надію на краще майбутнє, віру в торжество гармонії і справедливості. Тому на педагога, який користується методом психотерапії,

покладається велика загальнолюдська відповідальність у використанні основних прийомів – навіювання модифікацій, аутогенного тренування, м'язового розслаблення, методу “вибуху”.

Педагог повинен враховувати переживання підлітком свого хворобливого стану – страху, невпевненості та ін., і деформацію взаємостосунків підлітка з оточуючим середовищем в сім'ї, в школі, на вулиці. Мова йде про педагогічну деонтологію – дотримання моральних обов'язків і правил поведінки по відношенню до учня, якому потрібна допомога.

Ми вже говорили про проблему конфлікту у сучасній школі, зростаючу тенденцію до загострення стосунків у системі “вчитель – учень”. І саме в таких випадках дотримання вчителем педагогічної деонтології допомагає попередити ятрогенію, тобто такі психічні розлади у підлітка, які викликані нетактовною поведінкою педагога, неетичними висловлюваннями. А це посилює у підлітка стан безвиході, невіри в себе, в можливість вийти з критичного для нього стану. Ятрогенні розлади – істерія, невротичні реакції, депресія (від цього походить український вислів “не ятри мою душу”) з'являються вже в 11-12-річному віці, коли підлітки здатні помітити в поведінці педагога те, що дитину позбавляє перспективи повноцінного життя.

Особливо чуйного ставлення потребують підлітки ранимі, вразливі, підозрілі, недовірливі. Саме до таких дітей слід ставитися більш чуйно, оскільки багато з них і складають групу ризику.

Дитячій психотерапії у світовій медицині і педагогіці присвячено багато робіт. Однак у нашій країні педагогічну терапію починають застосовувати лише поодинокі новатори-ентузіасти, досягаючи при цьому значних позитивних результатів у вихованні. Психотерапія широко використовується в американських, англійських, німецьких школах, зокрема три її види: нормалізація стосунків дитини з батьками; сугестивна психотерапія (навіювання); аутогенне тренування. Крім цих видів для нас особливо важливе застосування педагогічної психотерапії для нормалізації стосунків учнів з вчителями.

До послуг бажаючих застосувати педагогічну психотерапію у навчально-виховному процесі є багато спеціальної літератури [2-4].

Наша педагогічна практика засвідчила ефективність застосування трьох форм педагогічної психотерапії: індивідуальної, групової і колективної.

Індивідуальна психотерапія є дуже важливою на початковому етапі, коли у довірливій бесіді педагог шукає засобів індивідуального впливу, враховуючи особливості учнів, виражаючи доброзичливе ставлення до нього.

Групова психотерапія – це проведення заняття в групі з однаковими відхиленнями в поведінці. Наприклад, така психотерапія ефективна при позбавленні учнів від залежності психоактивних речовин (вживання тютюну, алкоголю). При цьому ефективність підсилюється тим, що, перебуваючи разом, підлітки підсилюють один в одного сприйнятливості психотерапевтичного впливу.

Колективна психотерапія заснована на використанні з виховною метою позитивного впливу об'єднаних в колектив підлітків один на одного. При цьому колектив стає не лише об'єктом психотерапевтичного впливу, а й могутнім фактором впливу на кожного члена колективу.

Ефект педагогічної психотерапії залежить не лише від правильно проведених занять, сеансів, а й від оптимального поєднання особистих якостей педагога і підлітків. Почуття симпатії чи антипатії, яке виникає між ними, як правило, і визначає результат.

У своєму дослідженні ми використовували цікаві прийоми для роботи в школі, запропоновані у своїй книзі М. Буяновим. Скажімо, за допомогою аутогенного тренування, навіювання, вчитель може допомогти учням удосконалити риси характеру, позбавитися шкідливих звичок.

Метою таких занять може бути:

- I. Розвиток необхідних якостей:
  1. Рішучість, самостійність, ініціативність, хоробрість.
  2. Сила волі, наполегливість у досягненні мети.
  3. Працелюбність.
  4. Впевненість у собі і в своїх силах, об'єктивна їхня оцінка.
  5. Уміння терпіти (витримувати втому і пов'язані із нею неприємні почуття).
  6. Уміння концентрувати думки і увагу, переключати їх з одного предмета на інший.

7. Уміння і здатність засвоювати нові навички, професійні дії.
  8. Уміння пристосовуватися до постійно зростаючих навантажень (фізичних і розумових).
  9. Уміння долати психологічні бар'єри (напруження під час спілкування, невпевненість, страх).
  10. Активізація відпочинку і відновлення процесів в організмі (самонавіювальний сон і відпочинок).
  11. Критичне ставлення до своїх недоліків, чесність і безкомпромісність у використанні своїх обов'язків. (Треба зробити. Зроблю та ін.).
- II. Позбавлення від негативних рис і звичок.
1. Шкідливі звички (пристрасть до нікотину і алкоголю).
  2. Невпевненість у собі, нерішучість.
  3. Неспокій, тривога, страх.
  4. Боягузтво.
  5. Лінощі.
  6. Самовпевненість, зазнайство, переоцінка своїх можливостей.
  7. Нестійкість уваги, настрою.
  8. Роздратованість.
  9. Нав'язливі стани (думки, відчуття, дії).
  10. Порушення сну.
  11. Головний біль, головокружіння.

Перераховані установки на використання психічної саморегуляції найбільш підходять для осіб, які мають нікотинову чи алкогольну (або ту й іншу) залежність. Разом з тим, ці установки будуть корисні й учням із заниженою чи завищеною самооцінкою, невпевненим у собі, сором'язливим та ін.

Деякі вправи з самовдосконалення, методика їх проведення описані в книзі "Методика позбавлення неповнолітніх наркогенних звичок". Ось одне з проведених нами занять. Заняття з аутотренінгу спрямоване на стимуляцію пошуку власного "Я" не стільки з метою зміни самої ситуації, скільки заради організації власної поведінки, що дає змогу зберегти самоповагу: "Я людина і тому не маю права дозволити собі залежати від обставин, як би вони не склались, я маю поводити себе гідно і довести (насамперед собі), що дійсно сильна і цільна людина, якою я себе уявляю". Організація і підтримка такої поведінки вимагає самоволодіння, сили, волі.

У програмі занять значне місце надається пошукам власного “Я”. Адже більшість важковиховуваних – це ті, що зневірилися у житті, деякі з явно заниженою самооцінкою, є і відверто озлоблені, більшість посередньо і погано вчать, з пригальмованим інтелектом і мисленням. Але всі вони без виключення хочуть бути кращими. Для них пошук власного “Я” – це пошук свого місця в житті, пізнання смислу існування, відповідь на вічні запитання: “Хто я?”, “Для чого живу?”, “Що я шукаю в стосунках з іншими людьми?”, “Що являють собою інші люди?”, “Що означають для мене людська історія і культура?”.

На заняттях ставиться завдання розвивати в учнів здатність до пізнання самих себе, допомогти їм відкрити свої потенційні можливості у відносинах з навколишнім світом та іншими людьми.

Ігровий метод в роботі з учнями, батьками, вчителями. Пропагуючи різні форми профілактичної роботи з учнями, батьками, вчителями, поряд з традиційними методами (лекція, збори, семінар) можна широко використовувати ігровий метод (ділові, рольові ігри).

У наш час термін “ділова гра”, “рольова гра” стали звичними. Використовуються вони в різних галузях народного господарства, і досить широко – в педагогіці (як у навчально-виховному процесі, так і в методичній роботі з різними категоріями педагогічних працівників).

У педагогічній літературі поряд з поняттям “ділова гра” зустрічаються і такі як “рольова”, “організаційно-діяльнісна”, “проблемно-рольова”, “педагогічна” та ін. Перелічені поняття стосуються різновидів рольової гри, де на рівні імпровізації розігрується задана проблемна ситуація.

Ділова (рольова) гра – це включення її учасників у придуману керівником (чи реальну) проблемну ситуацію і її подальший розвиток експромтом, без будь-якого сценарію. Кожен з учасників має лише рольову установку, яку він і реалізує у процесі гри. Таким чином, моделюються та забезпечуються умови для яснішого, “бачення” ситуації, прояву ініціативи і самостійності при вирішенні поставлених завдань.

Порівняно з іншими активними методами навчання (дискусія, аналіз педагогічних ситуацій та ін.) ділова гра має специфічні ознаки: розподіл ролей між учасниками, наявність штучного зіткнення різних точок зору учасників стосовно даної проблеми.

Ділова гра має чітку структуру – мету, роль, зміст, сюжет, ситуацію, етапи учасників з визначеними ролями – керівник, динамічні групи, рецензенти, опоненти, методисти.

Скажімо, виникла конфліктна ситуація між вчителем і учнем, був зірваний урок, втручання адміністрації не дало результатів. Конфлікт розрісся до гострого протистояння між учнями, які займали протилежні позиції, та непримиренної конфронтації між учнем і вчителем. Емоційний накал не дає можливості об'єктивно оцінити ситуацію.

Пропонується “програти” конфлікт з самого початку. З числа учнів вибирається “вчитель” і “учень” (тільки не реальні учасники конфлікту). Моделюється конфлікт, якомога точніше відтворюються слова, жести, міміка, інтонації. При потребі “сценка” повторюється кілька разів. Стають яскраво очевидними прорахунки в поведінці обох боків. Дається об'єктивна колективна оцінка. Як правило, такий аналіз закінчується примиренням і обопільним вибаченням. Таким же чином “гасяться” конфлікти між учнями.

Прийом ділової (рольової) гри застосовується при навчанні членів учнівського самоврядування. Наприклад, при підготовці членів конфліктної комісії, соціологічних досліджень, при навчанні учасників шкільних трудових колективів. Такі заняття сприяють творчому засвоєнню знань, умінь і навичок, розвивають мислення, інтерес до організаторської роботи; допомагають знаходити підходи до вирішення конкретних проблем шкільного життя.

Дослідження засвідчило, що рольові ігри ефективно використовувати для навчання активу органів самоврядування. У старшокласників, скажімо, успішно проходить гра “Якби класним керівником був я”, коли учні виступають з конкретними програмними вирішеннями завдань різнобічної життєдіяльності шкільного колективу, використання його потенційних можливостей. Гру доцільно проводити в присутності шкільного психолога, соціального педагога, заступника директора з виховної роботи чи педагога-організатора, оскільки в присутності класного керівника вони не можуть розкуто наважитися на постановку кардинальних питань щодо поліпшення класного життя.

Ділова (рольова) гра може мати безліч різновидів. Усе залежить від того, з якою метою вона проводиться. Скажімо,

для виявлення в колективі резервів організації поліпшення тих чи інших ділянок шкільного життя (порядку і дисципліни, дозвілля, продуктивної праці, захисту прав учнів та ін.) може бути рекомендована ділова гра “Якби організатором дозвілля був я”, “Якби керівником секції (комісії) дисципліни і порядку в школі (класі) був я” “Якби організатором трудових справ у школі (класі) був я” та ін. Тому, тих, хто пропонує найбільш ефективну програму вирішення шкільних чи класних проблем і доцільно вибирати в органи самоврядування. У будь-якому випадку ділова гра допомагає розвивати в учнів почуття господаря, підвищує активність, надає навчанню в школі практичну спрямованість.

У процесі навчання активу використовуються такі елементи ділової гри як “мозкові штурми”. Вона проводиться для того, щоб колективними зусиллями учасників знайти вирішення певної проблеми, яка реально існує в житті школи (класу).

Скажімо, така ситуація. Колективу потрібно впоратися з масовими прогулами в школі, або знайти засоби впливу на “некерований” у школі клас. Ведучий (вчитель-консультант) пропонує всім учасникам взяти участь у “мозковій атаці”, внести конкретні пропозиції з вирішення певної проблеми чи активізації тієї чи іншої ділянки шкільного життя. Кожен повинен висловити свою думку, внести конкретні пропозиції. При цьому необхідно вислухати будь-які, навіть суперечливі міркування, ні в якому разі не перебивати товаришів, не відкидати “з порогу” і заздалегідь неприйнятливі ідеї. Лише в такому разі створюється сприятлива для спільного творчого пошуку атмосфера. Якщо ж ведучий, як кажуть “з ходу” намагається відхилити висунуті учнями пропозиції, це відразу негативно відіб’ється на активності решти. Керівник не бере на себе роль одноосібного арбітра. Головне, щоб учасники “мозкової атаки” були впевнені, що їхні думки, міркування не залишаться без уваги, принесуть користь, що все цінне, корисне отримає відповідну підтримку.

Слід відмітити, що при проведенні ділових ігор активну участь у них беруть тихі, сором’язливі учні, і важковиховувані учні. При умілому керівництві грою такі учні, мимоволі намічають позитивну для себе програму. Ділова гра вчить культурі спілкування при плюралізмі думок, стимулює активність мислення.

Досить ефективним на практиці є застосування прийому “Вогонь по ведучому” (так назвали його самі школярі).

До початку заняття слухачі від ведучого одержують завдання підготувати питання, заперечення, які ставлять під сумнів ті чи інші положення, висновки і змушують шукати більш переконливі аргументи. В результаті ведучий свідомо викликає в учнів гострі запитання, навіть стимулює їх у цьому.

Такий прийом практикується, коли приходить у “важкий” клас новий класний керівник, і після відповідної діагностики (“Ми і наш клас”, “Ми і наші вчителі”, “Ми і наша школа”) з’ясовуються можливі варіанти корекції складної обстановки в класі. При цьому педагогічна майстерність класного керівника має бути достатньо висока, щоб аргументувати правильність або необхідність тієї чи іншої поведінки учнів.

Найважливіша умова ефективності ігор – врахування, узагальнення і реалізація пропозицій, які надходять від учнів. Лише це надає іграм дійсно ділового характеру.

У роботі з вчителями, батьками такі активні форми як ділові ігри, педагогічні консиліуми міцно утвердилися в передовій педагогічній практиці.

Елементи ділової гри значно урізноманітнюють проведення педагогічних рад, батьківських зборів. Особливо ефективними вони є при обговоренні проблеми профілактики відхилень у поведінці учнів.

Ось приклад проведення однієї з педагогічних рад на тему: “Правопорушення в школі: проблеми і шляхи розв’язання”.

Першою частиною зборів була ділова (рольова гра) з такими проблемними ситуаціями:

1. Учениця 9-го класу, яка добре вчилася, була слухняною і активною, раптом стала “некерованою”, почала пропускати уроки, одержувати погані оцінки.
Ви – класний керівник. Програма ваших дій.
2. Ви класний керівник 8-го класу. У класі є група учнів, яку очолює неформальний лідер. Він сильний, вольовий, розумний, впливовий, але злий, жорстокий, мстливий, владолюбний, безкомпромісний.
Програма ваших дій?
3. Ви класний керівник 7-го класу. При анкетуванні учнів з’ясувався дуже низький рейтинг одного з вчителів.
Ваші дії?
4. Батьки дуже пасивні щодо відвідувань школи, а в класі багато проблем, клас важкий.

Ви класний керівник. Ваші дії?

Проблемні ситуації були підібрані з урахуванням потреб класних колективів.

На відстоювання проектів розв'язання проблемних ситуацій кожна група одержала лише 10 хв. Однак за цей короткий час вчителі досить грамотно і майстерно, професійно і емоційно “розіграли” ситуації. Деякі навіть у формі діалогу з учнями, батьками, колегами-вчителями. Стали наявними і різне бачення вчителями проблеми і гострота її сприймання.

Після такого емоційного заряду зовсім по-іншому сприймалось повідомлення директора школи з аналізом стану справ, результатів анкетування учнів, батьків, вчителів, роботи шкільної соціологічної служби.

Наступна частина наради являла собою буквально шквал пропозицій щодо удосконалення роботи з учнями, батьками, необхідності підвищення своєї педагогічної майстерності.

Заклучна частина наради мала на меті заспокоїти аудиторію. Була проведена експрес-діагностика на визначення психічного стану вчителя за допомогою малюнка “Невідома тварина”. Розійшлися спокійні і задоволені.

Подібні педагогічні ради, по-перше, дають вчителю набагато більше інформації, по-друге, створюють сприятливий емоційний мікроклімат у колективі, а по-третє, значно активізується загальна зацікавленість вчителя до шкільних справ.

Перемінні форми і методи, які допомагають у вирішенні проблем девіантної (відхилення від норм) поведінки школярів, не обмежують їх різновиди. Ефективними стали конференції батьків, де проходить гостра і відверта розмова чоловіків-батьків з проблем виховання дітей, прес-конференції, на яких батьки і вчителі мають можливість одержати необхідну оперативну інформацію від різних спеціалістів, батьківські збори і малі педагогічні ради “за самоваром” тощо. Застосовуються активні форми і методи в залежності від потреб, умов і можливостей того чи іншого колективу.

Література:

1. Берн Э. Игры, в которые играют люди... Люди, которые играют в игры: психология человеческой судьбы / Эрик Берн; [пер. с англ.]. – М.: Прогресс, 1988. – 399 с.

2. Бреслав Г.Э. Психологическая коррекция детской и подростковой агрессивности / Григорий Эммануилович Бреслав // – СПб: Речь, 2004. – 144 с.
3. Вассерман Л.И. Родители глазами подростка: психологическая диагностика в медико-педагогической практике / Л.И. Вассерман, И.А. Горьковская., Е.Е. Романишина. – СПб.: Речь, 2004. – 242, [1] с. – (Практикум по психодиагностике).
4. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции: [учеб.-метод. пособие] / Любовь Мирчиевна Семенюк. – М.: Флинта, 2003. – 93 с. – (Библиотека школьного психолога).

The article contains the method of introduction of active forms of methods of the correction influencing in-process with difficult teenagers (psychotherapy, playing methods in-process with studying, by parents and teachers and others).

Key words: *difficult teenagers, correction influencing active methods.*

Статья содержит методику внедрения активных формы методов коррекционного влияния в работе с трудновоспитуемыми подростками (психотерапия, игровые методы в работе с учащимися, родителями и учителями и др.).

Ключевые слова: *трудновоспитуемые подростки, коррекционное влияние, активные методы.*